

## TIENDEN IN HET GRAAFSCHAP VLAANDEREN TIJDENS DE TWAALFDE EEUW HET VOORBEELD VAN RENINGE

M. CARNIER °

Vóór een paar jaar verscheen in dit tijdschrift een bijdrage van Prof. Verhulst over de stichting van Woesten<sup>1</sup>. Zijn belangstelling ging hoofdzakelijk uit naar het ontstaan van het nieuwe dorp, maar daarbij kwam ook de moederparochie Reninge uitgebreid aan bod. Onze bijdrage wil vooral de kerkelijke situatie behandelen, veel meer dan de wereldlijke en historisch-geografische waarvoor Verhulst het meest aandacht had. Omdat tienden in het artikel van Verhulst uitgebreid aan bod kwamen, zal het onvermijdelijk zijn, bepaalde van zijn vaststellingen over te nemen.

Door het lang aanslepende conflict dat er in Reninge rond het bezit van de tienden was, is het betreffende bronnenmateriaal uit de twaalfde eeuw bijzonder rijk, zeker in vergelijking met de meeste middeleeuwse parochies uit dit gebied. Het materiaal komt bijna uitsluitend uit de archieven van twee belangrijke tenoren in het conflict, namelijk de abdij van Marchiennes en het reguliere kapittel van Voormezele. Over de derde partij met name een aantal wereldlijke heren en in het bijzonder de heren van Reninge, zijn we minder goed en vooral eenzijdiger ingelicht. De informatie die we over deze laatsten hebben, komt uitsluitend uit de archieven van Marchiennes en Voormezele. Het hele conflict leert ons veel over de strategieën en procedures die kerkelijke instellingen volgden om hun domein in het algemeen en hun tiendbezit in het bijzonder te beschermen of terug te winnen. De moeilijkheden die ze daarbij ondervonden zijn hierbij al even typisch.

° Lic. geschiedenis, Assistent K.U.L., Blijde Inkomststraat 21/5, 3000 Leuven.

1. A. Verhulst, *Woesten, een dorpsstichting van Diederik van de Elzas, graaf van Vlaanderen (1161)*, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, CXXVIII (1991)* 47-62.

Vooraleer we Reninge zelf bekijken is het nodig even over tienden in het algemeen uit te weiden<sup>2</sup>. De tiend als een kerkelijke belasting op, in principe, alle landbouwproducten, werd bij ons ingevoerd tijdens de Karolingische tijd. Pippijn de Korte en Karel de Grote slaagden erin ze in het hele Frankische machtsgebied af te dwingen. Vooral het capitularium van Herstal (779) was in deze evolutie invloedrijk. De tiend was het meest gangbaar op gewassen, waarvan dus circa één tiende van de opbrengst door de grondbezitter moest afgestaan worden aan de 'kerk'. Deze inkomsten waren in de eerste plaats bedoeld voor de werking en het onderhoud van de lokale bidplaatsen. In de praktijk was daar echter niet zo veel van te zien en werd de tiend meestal geïnd door de bezitter van de bidplaats, of die nu leek of geestelijke was. Die bezitter zorgde er dan wel voor dat de lokale bidplaats functioneerde. In capitularia en in kerkrechtelijke teksten stond men vrij vaak een driedeling voor, waarbij één derde naar de bedienaar, de lokale pastoor, zou gaan, één derde naar de bisschop en één derde bedoeld was voor het onderhoud van de kerk. Deze indeling was echter één van de vele en bleef hoe dan ook theoretisch. Canonisten maakten ook een onderscheid tussen oude tienden en novale tienden. De eerste waren de tienden die geïnd werden op de oude cultuurgronden, de tweede op recent ontgonnen gronden<sup>3</sup>. Een ander onderscheid dat men maakte was dat

2. Standaardwerken over de tienden zijn nog steeds de rijke monografieën van Paul Viard: o.a. P. Viard, *Histoire de la dîme ecclésiastique, principalement en France jusqu'au décret de Gratien*, Dijon, 1909; Idem, *Histoire de la dîme ecclésiastique dans le royaume de France aux XIIe et XIIIe siècles (1150-1313)*, Parijs, 1912; Idem, *L'évolution de la dîme ecclésiastique en France aux XIVe et XVe siècles*, in: Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kanonistische Abteilung, I (1913) 107-40; Idem, *Histoire de la dîme ecclésiastique en France au XVIe siècle*, Parijs, 1914. Belangrijk is verder de studie van G. Constable, *Monastic Tithes from their origins to the twelfth century*, Cambridge, 1964, met de bedenkingen hierop geformuleerd door F.L. Ganshof, *La dîme monastique du IXe à la fin du XIIe siècle. A propos d'un livre récent*, in: Cahiers de civilisation médiévale, XI (1968) 413-420. Te vermelden zijn zeker ook C. Renardy, *Recherches sur la restitution ou la cession de dîmes aux églises dans le diocèse de Liège du XIe au début du XIVe siècle*, in: Le Moyen Age, LXXVI (1970) 205-261, en G. Chartier, *Les dîmes du chapitre Saint-Pierre de Lille*, Rijsel, 1936.

3. Het ging om gronden die na het derde (1179) of vierde concilie van Lateranen (1215) werden ontgonnen. Dit onderscheid kwam dus vrij laat tot stand, hoewel in de praktijk de terminologie reeds vroeger werd gebruikt (cf. Viard, *Histoire dîme XIIe et XIIIe s.*, p. 48 en S. Lefevre, *Les dîmes novales dans la région Parisienne du XIIe au XIIIe siècle*, in: L'encadrement religieux des fidèles au Moyen-Age et jusqu'au Concile de Trente (Actes du 109e congrès national des sociétés savantes, Dijon, 1984), Parijs, 1985, p. 721-733.

tussen grote tienden, namelijk deze op stengelgewassen, op dieren en zelfs op wijn, en kleine tienden, die werden geïnd op al de rest, zoals bijvoorbeeld op peulvruchten. Deze distinctio's waren hoe dan ook vrij theoretisch. De benamingen kwamen in de lokale bronnen wel voor, maar werden niet consequent gebruikt. Ook tienden ontsnapten niet aan een soms verregaande feodalisering. Deze volgde in grote lijnen de feodalisering van de gronden. In die zin was er soms weinig verschil tussen tienden en grondrechten<sup>4</sup>. In ieder geval was er een sterke band tussen de bezitter van de grond en de bezitter van de tiend. Toch bleef ook de band tussen bidplaats en tiend bestaan. Eén derde van de geïnde tienden bleef voorbehouden voor de bezitter van de bidplaats en ook hier maakte het weinig uit of die bezitter een particulier of een kerkelijke instelling was. Omdat de tienden sterk gebonden waren aan de grond en zodoende op een toevallige manier versnipperd konden raken, werd deze derde meestal op het volledige areaal binnen een parochie geïnd. Van iedere drie schoven die werden binnengehaald, kreeg de bezitter van de parochiekerk één schoof.

Deze korte uiteenzetting over de tienden blijft echter een schets aangezien de toestand in de realiteit genuanceerd moet worden en complexer was dan hierboven beschreven.

Reninge werd voor het eerst vermeld in een oorkonde van Karel de Kale van 11 juli 877, uitgevaardigd voor de abdij van Marchiennes. Hierin bevestigde de koning bezittingen van de '*mensa conventualis*' van de abdij. Bezittingen van de '*mensa abbatialis*' werden niet opgesomd zodat we dus geen algemeen overzicht krijgen van het domein van Marchiennes<sup>5</sup>. De '*mensa conventualis*' had ondermeer deze inkomsten: '*et in ipso pago Letico de villa Rinenga, de omnibus scilicet rebus majoribus seu minoribus ac de omni acquisitione omnem decimam.*' De opbrengsten van de volledige tiending waren dus voor de gemeenschap van broeders en zusters van de abdij. De vraag die zich stelt, is of de rest van het domein ook in handen was van Marchiennes, bijvoorbeeld als deel van de '*mensa abbatialis*'. Als

4. P. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle*, Brussel, 1987, p. 197-198.

5. G. Tessier, ed., *Recueil des actes de Charles II le Chauve, roi de France*, dl. II, Parijs, 1952, p. 474 (nr. 435). Hierover ook: B. Delmaire, *L'histoire-polyptyque de l'abbaye de Marchiennes (1116/1121). Etude critique et édition* (Belgisch centrum voor landelijke geschiedenis, nr. 84), Louvain-la-Neuve, 1985, p.44-45.

het volledige domaniale complex bezit van Marchiennes was, dan is de kans groot dat de bidplaats door deze abdij werd opgericht. De enige informatie die we daarover hebben is dat de huidige patroonheilige van de parochiekerk Sint-Rictrudis is. Dit vocabel lijkt een oprichting van de kerk vanuit Marchiennes in ieder geval te suggereren<sup>6</sup>. Nu werden er wel de nodige twijfels geuit in verband met de echtheid van de oorkonde van 877, twijfels waarmee ook Tessier worstelde maar die volgens hem de echtheid toch niet in het gedrang konden brengen. Feit is dat deze oorkonde in de eerste helft van de twaalfde eeuw effectief werd gebruikt in een campagne om verloren geraakte bezittingen terug te winnen. Maar hierover later meer. Het is daarnaast ook eigenaardig dat Reninge in de 'pagus Leticus' wordt gesitueerd, wat volgens datgene wat we over de Karolingische gouwen in het latere graafschap Vlaanderen weten, eigenlijk niet kan<sup>7</sup>. Maar op zichzelf is ook dit natuurlijk geen voldoende reden om deze oorkonde niet als echt aan te nemen, maar enige voorzichtigheid blijft toch geboden. De abdij van Marchiennes zou kort na 877 door de Noormannen verwoest geweest zijn<sup>8</sup> en door de daaropvolgende chaos raakte ook deze abdij ongetwijfeld een aantal van haar bezittingen kwijt.

6. Sint-Rictrudis was namelijk de eerste abdis van het vrouwenklooster van de abdij van Marchiennes. Misschien behoorde ook het latere Oostvleteren tot dit oorspronkelijke domein. De patroonheilige van de kerk van Oostvleteren is namelijk Sint-Amatus. Grote delen van het domein en de tienden van Oostvleteren waren minstens sedert 1075 in handen van het Sint-Amatuskapittel van Douai en vermoedelijk kwam het vocabel via deze weg. De figuur van Sint-Amatus is echter ook hagiografisch verbonden met Rictrudis. Amatus bracht namelijk zijn laatste levensjaren door in het klooster van Bruel-sur-la-Lys (het latere Merville) waar Maurontus, de zoon van Rictrudis, abt was. In de elfde eeuw was men er van overtuigd dat de 'villa' Oostvleteren door graaf Arnulf de Grote aan Sint-Amatus van Douai was overdragen, wat heel aannemelijk is gezien de belangrijke band die er bestond tussen graaf Arnulf en Douai. Dat het huidige Oostvleteren in de Karolingische periode bezit was van Marchiennes is dus zeker mogelijk. ( F. Vercauteren, ed., *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Brussel, 1938, p. 9 (nr.4); L. Van der Essen, *Etude critique et littéraire sur les Vitae des Saints mérovingiens de l'ancienne Belgique*, Leuven, 1907, p. 260-270; P. Demolon en M. Rouche, *Histoire de Douai*, o.l.v. M. Rouche, Rijsel, 1985, p. 19-34). In ieder geval is het opvallend in twee aangrenzende parochies patroonheiligen te vinden die beiden in Marchiennes werden vereerd.

7. J. Dhondt, *Het ontstaan van het graafschap Vlaanderen*, in: Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis, XX (1941) 548. Aangezien de oorkonde van 877 sowieso nogal wat schoonheidsfoutjes heeft, besteden we ook hieraan best niet al te veel aandacht.

8. A. D'haenens, *Les invasions normandes en Belgique au IXe siècle. Le phénomène et sa répercussion dans l'historiographie médiévale*, Leuven, 1967, p. 68 en 194-195.

De eerstvolgende oorkonde die ons eventueel over dat verlies kan inlichten, dateert pas uit 1046 wanneer graaf Boudewijn V de bezittingen van Marchiennes in zijn graafschap bevestigde<sup>9</sup>. Een aantal zaken uit 877 staan er inderdaad niet meer in maar globaal gezien was er een grote continuïteit tussen het Laatkarolingische bezit en het bezit tijdens de elfde eeuw<sup>10</sup>. Bij de door de graaf opgesomde goederen bevond zich ook de '*decima de Rinenga*'<sup>11</sup>. Over andere eventuele bezittingen in Reninge wordt niets vermeld.

Het hele verhaal over Reninge vóór 1100 moeten we dus doen op basis van twee oorkonden afkomstig van dezelfde instelling. In hoeverre de monniken van Marchiennes vóór 1100 effectief tienden inden, is niet te beantwoorden. Ze mogen dan nog juridisch de rechtmatige bezitters zijn, de vraag blijft in hoeverre ze dit in een veraf gelegen dorp als Reninge ook effectief konden afdwingen.

In elk geval zien we dat er rond 1100 meerdere partijen bij betrokken waren. In 1102 bevestigde de Gregoriaanse bisschop van Terwaan, Jan van Waasten, het pas door hem hervormde en geregulariseerde kapittel van Voormezele in zijn bezittingen<sup>12</sup>. Daaronder bevonden

9. Delmaire, ed., *L'histoire-polyptyque*, p. 98 (nr. 1).

10. Delmaire, *L'histoire-polyptyque*, p. 44.

11. De kans dat de oorkonde van 877 werd gebruikt bij het vervaardigen van de bevestigingsoorkonde van 1046 is natuurlijk reëel zodat de opgesomde bezittingen niet noodzakelijk allemaal stevig in het bezit waren van Marchiennes. De vergelijking tussen het Karolingische bezit op basis van die ene oorkonde van 877 en het latere bezit blijft problematisch.

12. F. V[an de Putte] en C. C[arton], ed., *Chronicon Vormesense*. Brugge, 1847, p. 31-32 (nr. IX): '*Preterea duo altaria Rinenges videlicet et Marc in priori statu eiusdem ecclesie per pecuniam adquisita, sed postea a predicto papa ad probabilem eorum conversionem misericorditer concessa.*' Pycke verkiest een datering van 1103, op basis van de indicie. (J. Pycke, *Prévôté puis abbaye de Sainte-Marie à Voormezele*, in: *Monasticon belge*, III, 3, Luik, 1974, p. 700, noot 9.) Er lijkt mij geen enkele reden om aan de indicie de voorkeur te geven boven het jaartal, temeer daar de combinatie met westerse of Griekse indicie perfect kan. Bovendien kreeg het naburige Sint-Maartenskapittel in Ieper op dezelfde dag (1 oktober) ook een oorkonde van bisschop Jan van Waasten. Het verschil in indicie in deze beide oorkonden is vermoedelijk het resultaat van het opstellen door twee verschillende kanselarijen. We weten dat de bisschoppelijke oorkonden van Terwaan allesbehalve uniform waren en soms niet door de bisschoppelijke kanselarij werden opgesteld. (cf. N. Huyghebaert, *Observations sur la date de quelques chartes rédigées à la prévôté de Voormezele dans le premier quart du XIIe siècle*, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor geschiedenis*, CXLV (1979) 127, noot 1 en 127-130.) Het argument van Pycke dat de getuigenlijsten van beide oorkonden te veel afwijken en dat ze zo onmogelijk van dezelfde dag kunnen zijn, gaat niet op.

zich ook twee 'altaria', namelijk Reninge en Langemark. Deze bidplaatsen had Voormezele reeds vroeger 'gekocht', maar het bezit ervan werd later door paus Paschalis II (1099-1118) bevestigd. Het 'altare' van Reninge was dus in het bezit van het kapittel van Voormezele geraakt tussen 1069, oprichting van het kapittel, en 1100, jaar waarin Jan van Waasten het kapittel regulariseerde<sup>13</sup>. Wie daarvoor het 'altare' van Reninge bezat, is niet te achterhalen en wellicht maken we daarover beter niet al te veel gissingen. Over het parochiaal systeem in de elfde eeuw en vooral over de rol van de 'persona' daarin, weten we namelijk zo weinig dat het beter is over 'verkoop' en 'schenking' van 'altaria' gemakkelijke interpretaties te vermijden. In het algemeen kunnen we wel stellen dat het bezit en de overdracht van een bidplaats in de elfde eeuw te vergelijken is met het bezit en de overdracht van een leen<sup>14</sup>.

Wat er ook van zij, het bezit van het 'altare' gaf Voormezele naast het presentatierecht van de pastoor en een deel van de inkomsten, ook recht op één derde van de tienden<sup>15</sup>. De bidplaats werd bovendien op 8 april 1105 door paus Paschalis II nog eens bij de bezittingen van Voormezele bevestigd<sup>16</sup>. Marchiennes zal deze bevestigingen minder aangenaam gevonden hebben want bij een poging tot recuperatie

13. De schenking van paus Paschalis II die Jan van Waasten in zijn oorkonde uit 1102 aanhaalde, verwijst waarschijnlijk naar de bulle van 20 december 1100 waarin expliciet echter niets over deze 'altaria' wordt vermeld. (V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, p. 26 (nr. II)). Met de beschuldiging 'per pecuniam adquisita' moet behoedzaam omgegaan worden, zeker als die kwam van een vurig hervormer als Jan van Waasten. Het was in de elfde eeuw de gebruikelijke gang van zaken dat bij de overdracht van bidplaatsen de nodige sommen als een soort reliefgeld werden betaald. Hervormers namen woorden als simonie heel snel in de mond. Over Jan van Waasten cf. W. Simons, *Jan van Waasten en de Gregoriaanse hervorming*, in: *De Franse Nederlanden*, XI (1986) 191-213; Idem, *Jean de Warneton*, in: *Nouvelle biographie nationale*, dl. 2, 1990, p. 240-242.

14. Zie hiervoor het nu nog steeds ongepubliceerde doctoraat van Delmaire (B. Delmaire, *Le diocèse d'Arras du XIe au XIVe siècle*, Parijs, 1988). Ook in ons eigen doctoraat hopen we hierop uitvoerig terug te komen.

15. L. Voet, *Bodium - Redecima*, in: *Archivum Latinitatis Medii Aevi (Bulletin Du Cange)*, XX (1950) 207-232 (vooral 214-218); M. Carnier, *Het parochiewezen te Ieper tot 1300*, in: *De Sint-Maartenskerk te Ieper*, Ieper, 1990, p. 100-101.

16. V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, p. 25 (nr. I). De pauselijke kanselarij gebruikte wel voor alle bidplaatsen de term 'ecclesia' wat gebruikelijk was aangezien de verspreiding van de betekenis van 'altare' tot de Noordfranse bisdommen beperkt was en zeker niet in de pauselijke kanselarij gebruikt werd.

van de tienden stond ze tegenover een andere religieuze instelling die bovendien in twee oorkonden haar rechten had laten neerschrijven. Bovendien was dit gebeurd door en op initiatief van een bisschop wiens integriteit moeilijk betwist kon worden<sup>17</sup>.

De abdij van Marchiennes die rond 1100 waarschijnlijk in Reninge geen tienden meer inde en dit ondanks de juridische mogelijkheden, begon vanaf 1116 een goed georganiseerde en actieve campagne om haar verloren goederen terug te winnen. De neerslag hiervan vinden we vooreerst in de bekende polyptiek van Marchiennes, opgesteld tussen 1116 en 1121<sup>18</sup>. Daarnaast werden ook een aantal hagiografische geschriften zoals de *Miracula sanctae Rictrudis*, opgesteld die hetzelfde doel konden dienen<sup>19</sup>. Vervolgens doken de geestelijken van Marchiennes in hun archieven waaruit vooral de oorkonde van 877 werd gehaald. Hiermee werden een aantal bevestigingsoorkonden aangevraagd waarmee de juridische positie van de abdij moest verbeterd worden.

Vooreerst de polyptiek. Hierin werd een volledig kapittel aan Reninge gewijd<sup>20</sup>. Volgens de opsteller werd Reninge reeds aan Sint-Rictrudis zelf geschonken maar werd het later volledig geïsurpeerd. Daarenboven moest men toegeven dat men er tot nu toe niet in geslaagd was het domein terug te winnen. In de polyptiek is steeds sprake van het volledige domein ('*pagus*')<sup>21</sup> en worden tienden als dusdanig niet

17. J. Pycke, *Prévôté Voormezele*, p. 698-702.

18. Delmaire, *L'histoire-polyptyque*, p. 26-29. Voor de datering van de polyptiek, p. 11-22. Het herstel van Marchiennes kwam er met het abbatiaat van Amandus de Castello die in 1116 een zekere Fulcardus opvolgde. Het abbatiaat van deze laatste was voor de abdij van Marchiennes catastrofaal verlopen (cf. ook H. Platelle, *La religion populaire entre La Scarpe et la Lys d'après les miracles de Sainte Rictrude de Marchiennes (XII<sup>e</sup> siècle)*, in: H. Roussel en F. Suard, red., *Alain de Lille, Gautier de Châtillon, Jakemart Giélee et leur temps, Actes du colloque de Lille, oct. 1978*, Rijsel, 1980, p. 367).

19. H. Platelle, *Crime et châtement à Marchiennes. Etude sur la conception et le fonctionnement de la justice d'après les Miracles de sainte Rictrude (XII<sup>e</sup> s.)*, in: *Sacris Erudiri*, XXIV (1980) 155-202, vooral 160-162; Idem, *Religion populaire*, p. 365-402; Verhulst, *Woesten*, p. 51-52. Auteur van de oudste miracula was Galbert van Marchiennes, tijdgenoot van de anonieme opsteller van de polyptiek (cf. N. Huyghebaert, *Galbert de Marchiennes*, in: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, dl. 19, 1980, kol. 739-740). Later volgden nog aanvullingen die vermoedelijk van de hand van Andreas van Marchiennes waren.

20. Delmaire, ed., *L'histoire-polyptyque*, p. 86-87 (kap. 29). Zie ook p. 62.

21. Cf. *Novum Glossarium Mediae Latinitatis ab anno DCCC usque ad annum MCC*, Kopenhagen, 1985, kol. 65-66.

vernoemd. De toewijzing van de schenking aan Rictrudis is op zichzelf verdacht, aangezien het gebruikelijk was om een bepaald goederenbezit tot aan de stichter(es) of één of ander legendarisch figuur te laten opklimmen<sup>22</sup>. Toch is het ook niet helemaal uit te sluiten omdat Rictrudis uit een aristocratische familie kwam die onder meer rechtstreeks gelieerd was met de Pippiniden. De kans dat de abdij vanaf de beginjaren in het bezit kwam van volledige domeinen, ook verder afgelegen domeinen als Reninge, is dus zeker reëel<sup>23</sup>.

Uit de hagiografische geschriften die in de eerste helft van de twaalfde eeuw in Marchiennes ontstonden, onthouden we vooral de 'Miracula sanctae Rictrudis' van Galbert van Marchiennes<sup>24</sup>. Galbert en de latere hagiografen van Marchiennes hadden in de 'miracula' uitermate veel belangstelling voor de pogingen om verloren bezittingen uit lekenhanden te recupereren. De hagiografische geschriften getuigen echter veel meer de resultaten van de pogingen tot recuperatie dan dat ze zelf rechtstreeks effect hadden op het terrein. Concrete resultaten pogde men wel af te dwingen door het overbrengen van de relieken van de abdij naar de twistgebieden. De mirakelverhalen die hiervan de neerslag vormden, toonden in ieder geval wel de hardnekkigheid waarmee de abdij van Marchiennes haar belangen verdedigde<sup>25</sup>. Er speelden zich twee mirakelverhalen in Reninge af,

22. Denken we maar aan het zogenaamde 'patrimonium Sancti Adalhardi', met name de bezittingen van de abdij van Corbie in het huidige België die werden toegeschreven aan een schenking door Sint-Adalardus, abt van Corbie (780/1-826). Zie hiervoor: C. Zoller-Devroey, *Le domaine de l'abbaye Saint-Pierre de Corbie en Basse-Lotharingie et en Flandre au Moyen Age*, in: Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis, LIV (1976) 427-457 en 1061-1097 en L. Morelle, *La liste des repas commémoratifs offerts aux moines de l'abbaye de Corbie (vers 986/989): une nouvelle pièce au dossier du 'Patrimoine de saint Adalhard'?*, in: Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis, LXX (1992) 279-299.

23. Voor Rictrudis cf. bijvoorbeeld Ch. De Smedt, *Rictrude*, in: Biographie nationale, dl. 19, 1907, kol. 306-311.

24. Galbert, *Miracula sanctae Rictrudis*, G. Henschenius en D. Papebrochius, ed., in: Acta Sanctorum, Maius, III, p. 117-139, aanvullingen p. 88-117; voor een grondige bespreking van het dossier cf. Platelle, *Religion populaire*, 368-372 en 392-395 en Idem, *Crime et châtement*, 160-162; Delmaire, *L'histoire-polyptyque*, p. 26-29.

25. Zie hiervoor de twee inspirerende bijdragen van Platelle, *Crime et châtement en Religion populaire*.



beiden genezingsverhalen van lokale machtshebbers<sup>26</sup>. Uit deze voorbeelden blijkt echter geen directe link met usurpatie van goederen van Marchiennes in Reninge.

Relieken en mirakelverhalen zijn echter niet bijzonder effectief om voor een definitieve kentering in een bezitsconflict te zorgen. Het was derhalve nodig om de oorkonde van Karel de Kale weer boven te halen om de verloren rechten terug te winnen. De oorkonde werd ondermeer getoond op het concilie van Beauvais (1124)<sup>27</sup> en in een bevestigingsbul voor Marchiennes uit 1123 werd voor het bezit in Reninge de formulering van de oorkonde van Karel de Kale letterlijk overgenomen<sup>28</sup>.

Deze campagne had maar zin als parallel daarmee ook een juridisch offensief liep. De abdij van Marchiennes zou daarbij haar tactiek aanpassen aan haar tegenstanders. Enerzijds stond ze tegenover het reguliere kapittel van Voormezele, eveneens een kerkelijke instelling die juridisch dezelfde taal als Marchiennes sprak. Anderzijds stond Marchiennes ook tegenover een aantal leken, tegen wie kost wat kost de predominantie van haar privileges en zelfs van het kerkelijk recht in het algemeen er door moest worden gedrukt.

Zowel Voormezele als Marchiennes kregen op 1 maart 1123 van paus Calixtus II een bevestigingsbulle. Voormezele werd bevestigd in het bezit van het: '*altare de Rininghe cum tertia parte decimarum*'<sup>29</sup>, Marchiennes: '*in eodem comitatu, de villa Rinenga, de omnibus scilicet*

26. *Acta Sanctorum, Maius*, III, Henschenius en Papebrochius, ed., p. 95-96 en 115. Het eerste verhaal gaat over een plaatselijke heer en forestier van het grafelijke bos in de buurt die blind was geworden, het tweede over de razernij van de zoon van een ridder van Reninge. We wagen ons liever niet aan pogingen tot identificatie van beide personen.

27. J. Ramackers, ed., *Papsturkunden in den Niederlanden*, dl. 1, Berlijn, 1933, p. 107-108 (nr. 16).

28. U. Robert, ed., *Bullaire du pape Calixte II*, Hildesheim, New-York, 1979, (1e ed. 1891) p. 221 (nr. 415) (1/11/1123): '*In eodem comitatu, de villa Rinenga de omnibus scilicet rebus majoribus sive minoribus ac de omni acquisitione, omnem decimationem.*'

29. V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, p. 27 (nr. III) en Robert, ed., *Bullaire*, p. 223-225 (nr. 416). Het origineel bevindt zich in het bisschoppelijk archief van Brugge (BAB), *Voormezele*, oorkonden, nr. 47C. Verplaats de komma die in de editie van Van de Putte en Carton onterecht tussen '*Rininghe*' et '*cum*' werd geplaatst, na '*decimarum*' en voor '*Marc*'. Robert nam de uitgave van Carton en Van de Putte letterlijk over.

*rebus majoribus seu minoribus ac de omni acquisitione omnem decimationem*<sup>30</sup>. Beide instellingen konden dus vertrekken vanuit een betrouwbare pauselijke bul. Maar meteen werd ook de onverenigbaarheid van beide aanspraken duidelijk aangetoond. Voormezele meende recht te hebben op één derde van de tienden, Marchiennes op alle tienden. Bovendien kan men ervan uit gaan dat Voormezele dat derde ook effectief opstreek en dat Marchiennes in de praktijk niets opstreek. Daarop gelastte paus Calixtus op 3 november Radulfus de aartsbisschop van Reims deze twist verder te onderzoeken en te behandelen<sup>31</sup>. Hij lichtte de aartsbisschop in over het feit dat beide partijen met hun privileges bij hem waren gekomen. Marchiennes kwam er met de oorkonde van Karel de Kale en de bevestiging van deze gegevens in de door hem, paus Calixtus, uitgevaardigde bul (van twee dagen eerder). De geestelijken van Voormezele beweerden echter dat zij deze tienden reeds dertig jaar en meer zonder onderbreking bezaten en dat ze bovendien een bul van Paschalis II konden voorleggen waarin deze tienden in hun bezit werden bevestigd<sup>32</sup>. Calixtus wees er verder op dat hij zelf de zaak reeds had onderzocht en tot het volgende besluit was gekomen. Indien de kanunniken van Voormezele aan de hand van drie betrouwbare getuigen konden bewijzen dat ze reeds dertig jaar het derde deel van de tienden van Reninge bezaten, dan zouden ze deze behouden. Voormezele moest wel binnen de veertig dagen nadat aartsbisschop Radulfus deze brief had gekregen het bewijs leveren tegenover de aartsbisschop. In een niet gedateerde brief aan paus Calixtus meldde aartsbisschop Radulfus dat Voormezele aan de gestelde eis had vol-

30. Cf. supra, noot 28.

31. V[an de Putte] en C[arton], ed., *Chronicon*, p. 30 (nr. VI) en Robert, ed., *Bullaire*, p. 225-226 (nr. 417). Origineel, BAB, *Voormezele*, oorkonden, nr. 47B.; cf. Pycke, *Prévôté Voormezele*, p. 703 noot 3.

32. Het is niet volledig duidelijk om welke bulle het hier gaat. Gaat het om deze waarop Jan van Waasten reeds allusie maakte in zijn oorkonde van 1102 of gaat het om de bul van 1105. Vermoedelijk deze laatste maar hierin is zoals reeds gezegd enkel sprake van 'ecclesia', wat een beter omschreven gedetailleerde bevestigingsbulle zoals die van 1 november 1123 in ieder geval wenselijk maakte. (cf. supra, noten 12 en 13).

daan<sup>33</sup>. Terzelfdertijd lichtte de aartsbisschop ook de bisschop en het kapittel van Terwaan in<sup>34</sup>.

Voor de oplossing van dit conflict werd dus een beroep gedaan op de traditie. Wie tot dan effectief de tienden had geïnd mocht dit ook in de toekomst blijven doen. Toch was daarmee het conflict nog niet volledig van de baan. Pas in 1140 werd een definitief akkoord gesloten. Dit blijkt uit een oorkonde van Sanson aartsbisschop van Reims (1140-61) welke dateert van vóór 1 september 1140<sup>35</sup>. Hierin maakte hij bekend dat Marchiennes al haar aanspraken op het 'altare' en op een derde van de tienden opgaf ten voordele van Voormezele. In ruil moest Marchiennes op de eigen gronden in Reninge, ter grote van 51,5 gemet, het derde van de tienden niet betalen. Als Marchiennes deze gronden echter ooit zou verkopen of als de gronden op één of andere manier van eigenaar zouden veranderen, dan zouden de tienden weer geïnd mogen worden. In een akte vóór de bisschop van Atrecht van 5 oktober 1140 werd het domein van Marchiennes in Reninge nauwkeurig omschreven<sup>36</sup>. Marchiennes had al een tijdje een uitbatingscentrum in Reninge en vermoedelijk was het ook vooral hierover dat het conflict bleef aanslepen. Het kapittel van Voormezele had recht op één derde van de tienden, 'de derde schoof'. Deze derde schoof werd op het hele parochiale grondgebied geïnd terwijl de twee andere derden territoriaal bepaald en versneden werden<sup>37</sup>. Deze twee derden, in zijn geheel in Vlaanderen soms 'bodium' genoemd,

33. Ramackers, ed., *Papsturkunden*, p. 108-109 (nr. 17). Origineel BAB. *Voormezele*, oorkonden, nr. 5 quater. De oorkonde is ongetwijfeld van 1124. De strikte termijn die de paus hem oplegde maakt dit zeer waarschijnlijk. Radulfus overleed op 23 juli 1124, wat we als terminus antequem voor deze brief kunnen gebruiken. (E. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Brussel, 1991, p. 296). Hij werd echter opgevolgd door Rainaldus en aangezien de aartsbisschop in alle voor ons belangrijke oorkonden slechts met de initiaal wordt aangeduid, is er geen volledige zekerheid. De nogal persoonlijke verwijzing naar het mandaat van 1123 doet echter vermoeden dat het nog steeds om dezelfde man ging.

34. Ramackers, ed., *Papsturkunden*, p. 109 (nr. 18).

35. BAB, *Voormezele*, oorkonden, nr. 5.

36. BAB, *Voormezele*, oorkonden, nr. 5 bis; ADN, 10 H 231/ 3677; cf. Verhulst, *Woesten*, p. 57. (verbeter de datum).

37. Dit mogen we gerust besluiten na bestudering van het hele dossier. Er zijn geen aanwijzingen dat het derde deel van Voormezele gelijk zou staan met een territoriaal bepaald tiendgebied.

geraakten versnipperd, parallel maar niet noodzakelijk identiek met de feodale versnippering. Marchiennes wilde zich vermoedelijk wel neerleggen bij het bezit door Voormezele van de derde schoof maar had helemaal geen zin om zelf ook nog tienden te betalen aan Voormezele. In 1141 bevestigde tenslotte ook abt Letbertus van Marchiennes het uitgewerkte compromis<sup>38</sup>. De betrekkingen tussen Marchiennes en Voormezele zouden daarna allerhartelijkst zijn, getuige bijvoorbeeld de vele namen van overledenen van beide instellingen die in de respectievelijke obituaria werden opgetekend<sup>39</sup>. Marchiennes liet ook de passage over Reninge in de nieuw aangevraagde bevestigingsbullen wijzigen. De formulering uit 877 bleef behouden maar werd aan de nieuwe situatie aangepast: *'et in eodem comitatu de villa Rinenga, de omnibus scilicet rebus maioribus seu minoribus ac de omni acquisitione duas partes totius decime'*<sup>40</sup>.

Op hetzelfde moment als voor Voormezele probeerde Marchiennes ook leken die tienden in Reninge bezaten tot restitutie te dwingen. Hier werd echter een andere strategie gevolgd. In het eerste geval moest het conflict volledig opgelost worden binnen de kerkelijke sfeer. In dit tweede geval was het voor Marchiennes helemaal niet moeilijk het hele kerkelijke apparaat achter zich te krijgen en te gebruiken tegen de leken-tiendheffers. Het bronnenmateriaal hiervoor is ook minder volledig zodat in het verhaal een aantal hiaten zullen blijven.

Het overleg binnen de kerkelijke structuren wat in het eerste geval primeerde, werd hier geruild voor directe confrontatie. De pauselijke legaat Petrus Leonis maakte aan Jan van Waasten de bisschop van Terwaan bekend dat het concilie van Beauvais (1124) een zekere Diederik van Reninge had geëxcommuniceerd omdat hij Marchiennes

38. BAB, *Voormezele*, oorkonden, nr 7 bis. Deze regeling was in ieder geval nog steeds van kracht op het einde van de dertiende eeuw ( B. Delmaire, ed., *Un état de recettes affermées de l'abbaye de Marchiennes en 1269-1270*, in: *Sacris Erudiri*, 24 (1980) 284).

39. Pycke, *Prévôté Voormezele*, p. 694 noot 2.

40. Bul van Innocentius II van 1 december 1141 (Ramackers, ed., *Papsturkunden*, p. 138 (nr. 37)); van Eugenius III van 2 september 1146 (J. Von Pflugk-Harttung, ed., *Acta pontificum Romanorum inedita*, Graz, 1958, I, p. 188-189 (nr. 205)); van Alexander III van 20 april 1172 (Ramackers, ed., *Papsturkunden*, p. 276 (nr. 135)); van Lucius III van 15 juni 1184 (Von Pflugk-Harttung, ed., *Acta*, p. 316, (nr. 361)); van Celestinus III van 8 juli 1195 (Rijsel, Archives Départementales du Nord (ADN) 10 H 1/7.

een tiend in Reninge had ontnomen<sup>41</sup>. Jan van Waasten werd gevraagd de excommunicatie in zijn bisdom bekend te maken en te laten respecteren<sup>42</sup>. We zijn niet ingelicht over de concrete afloop van dit geval.

Tegelijkertijd lag Marchiennes ook in proces met een zekere Lambertus van Reningelst<sup>43</sup>. Hier ging het echter niet over de usurpatie van tienden. In een ongedateerde brief, opgesteld tussen 1124 en 1126, lichtte de deken van Terwaan graaf Karel de Goede in over de zaak die voor de bisschop van Terwaan behandeld was geworden<sup>44</sup>. Marchiennes beschuldigde Lambertus ervan dat hij beslag had gelegd op de 'familia Sancte Rictrudis' in Reninge. Met deze 'familia' wordt vermoedelijk het bovenvernoemde uitbatingencentrum bedoeld<sup>45</sup>. Lambertus betwistte niet dat hij die goederen had maar hij had die, volgens hem, in leen gekregen van Daniel van Dendermonde, die ze op zijn beurt in leen hield van de graaf van Vlaanderen. Er werd dus betwist tot wie deze bezittingen eigenlijk terug gingen, waren ze eigendom van Marchiennes of waren ze van de graaf van Vlaan-

41. Ramackers, ed., *Papsturkunden*, p. 107-108 (nr. 16): '*Notum facimus fraternitati tue, quod Theodericum de Rinengis in concilio Belvacansi iudicio fratrum nostrorum, qui ibi presentes fuerunt excommunicavimus pro decima de Rinengis, quam aufert March(ianensi) ecclesie (...)*'; E. Warlop, *De Vlaamse adel voor 1300*, Handzame, 1968, dl. II, p. 473-479.

42. In het hele latere dossier van Reninge speelde Jan van Waasten een secundaire, heel passieve rol. Simons merkte al op dat de eindjaren van zijn episcopaat veel passiever waren. In ieder geval was het verschil met de beginjaren heel opvallend. Dit voorbeeld lijkt de vaststelling van Simons te bevestigen. (Simons, *Jan van Waasten*, p. 207).

43. Vermoedelijk was het dezelfde Lambertus van Reningelst die in 1107 een akkoord met Sint-Bertijns sloot in verband met het 'ministerium' van het domein van Poperinge. De abt stelde uitdrukkelijk dat hij dit ten tijdelijken titel kreeg om te vermijden dat er hierrond problemen zouden zijn. Problemen die er blijkbaar waren geweest met Lambertus' overleden vader, Odo (F. d'Hoop, ed., *Recueil des chartes du prieuré de Saint-Bertin à Poperinghe et de ses dépendances à Bas-Warneton et à Couckelaere*, Brugge, 1870, p. 5 (nr. 3). Hierover ook N. Huyghebaert, *Prévôté de Saint-Bertin à Poperinge*, in: *Monasticon belge*, dl: III, 3, p. 165). Hij verscheen ook diverse malen als getuige bij oorkonden.

44. A. Wauters, ed., *Analectes de diplomatique*, in: *Bulletin de la commission royale d'histoire*, 4e reeks, X (1882) 27-28. Delmaire, ed., *L'histoire-polyptyque*, p. 101-102 (nr. 4).

45. Verhulst, *Woesten*, p. 57; Voor de term 'familia' zie Delmaire, *L'histoire-polyptyque*, p. 48 en 50.

deren? Daarop besloot de bisschop beide partijen voor een eed te dagvaarden. Lambertus daagde echter tot twee maal toe niet op zodat hij werd geëxcommuniceerd totdat hij het goed zou gerestitueerd en een schadevergoeding van 10 ponden zou betaald hebben. Een oorkonde van Jan van Waasten, eveneens ongedateerd maar waarschijnlijk kort hierop uitgevaardigd maakte duidelijk dat Lambertus zijn schuld had erkend en dus van de excommunicatie werd ontslagen<sup>46</sup>. Ofschoon dit rechtstreeks niets met de tienden te maken heeft, toont het wel duidelijk de feodale en sociale situatie in Reninge. De graaf van Vlaanderen had er in ieder geval heel ruime bezittingen<sup>47</sup>, maar had veel in leen gegeven aan Daniel van Dendermonde<sup>48</sup>. Deze had op zijn beurt deze leengoederen in achterleen gegeven aan de lokale heren, zoals Lambertus van Reningelst en zoals nog zal blijken, ook aan Diederik van Reninge.

Ondanks de eerste poging van 1124 zou Marchiennes pas in 1135 successen boeken in de recuperatie van de tienden. Deze vertraging kan ongetwijfeld ook te maken hebben met de crisis van het centrale gezag na de moord op Karel de Goede. De pijlen werden hoe dan ook niet meer op de achterleenman gericht maar op de leenman en ook de graaf van Vlaanderen als leenheer werd ingeschakeld. In de zomer van 1135 deed Daniel van Dendermonde die de tiend in leen van de graaf van Vlaanderen hield, onder druk van een dreigende excommunicatie, afstand van al zijn rechten op de tiend en restitueerde hem aan de abt van Marchiennes. We zijn van deze overdracht op de hoogte door twee oorkonden, één van de leenheer Diederik van de Elzas van 10 augustus<sup>49</sup>, en één van Milo I de bisschop van Terwaan van 18 augustus<sup>50</sup>. De overdracht gebeurde in het bijzijn van

46. Delmaire, ed., *L'histoire-polyptyque*, p. 104. (nr. 6).

47. Verhulst, *Woesten*, p. 48.

48. Warlop, *De Vlaamse adel*, dl. II, p. 144-149; Idem, *Dendermonde, Daneel van, pair van Vlaanderen*, in: Nieuw biografisch woordenboek, dl. III, 1968, kol. 263-264. De bezittingen van de heren van Dendermonde in Reninge dateren dus in ieder geval van vóór de opvolgingsstrijd na de moord op graaf Karel de Goede. De lenen in Reninge kunnen niet beschouwd worden als een soort dank voor de steun die Diederik van de Elzas van Daniel van Dendermonde in de opvolgingsstrijd kreeg.

49. Th. de Hemptinne en A. Verhulst, ed., *De oorkonden van de graven van Vlaanderen (juli 1128 - september 1191)*, dl. 2, bd. 1: *Regering van Diederik van de Elzas (juli 1128 - 17 januari 1168)*, Brussel, 1988, p. 58 (nr. 28).

50. Delmaire, ed., *L'histoire-polyptyque*, p. 106-107 (nr. 8).

Daniels oudste zoon Walter bij het draagbaar met de relieken van Sint-Rictrudis. Onder de getuigen van de tweede akte bevond zich ook een zekere Lambertus van Reningelst.

Marchiennes had van dan af geen moeilijkheden meer met de graaf van Vlaanderen noch met de familie van Dendermonde. Juridisch was alles duidelijk. Voormezele inde in Reninge één derde, Marchiennes twee derden van de tienden. De problemen waren echter nog niet van de baan omdat bij de restitutie van 1135 geen rekening werd gehouden met de dorpsheer die de tienden in leen had gekregen en voor wie deze tienden een belangrijke bron van inkomsten waren. Deze verkoos de lokale traditie, volgens dewelke zijn familie reeds lange tijd de tienden inde, boven vonnissen die ver boven zijn hoofd werden voltrokken. Voor Daniel van Dendermonde vormde de restitutie immers weinig problemen want voor hem was dit financieel relatief onbelangrijk. Dit was echter niet zo voor de lokale heer. Bovendien waren de twee derden die Daniel in zijn geheel restitueerde, niet noodzakelijk als één geheel door hem in leen gegeven, hoewel we maar van de betwisting door één persoon weet hebben.

In ieder geval blijkt dat Marchiennes vrij lange tijd de tienden had kunnen innen. Op 1 december 1163 moest graaf Diederik de restitutie van Daniel van Dendermonde echter bevestigen aangezien Gerardus II van Reninge, kleinzoon van Diederik van Reninge<sup>51</sup> de tiend opnieuw had geïsurpeerd<sup>52</sup>. Deze meende hierop krachtens het erfrecht recht te hebben. Onder druk van de graaf, die ook oppervoogd van Marchiennes was<sup>53</sup>, moest Gerardus samen met zijn zonen en zijn broer Jan afzien van alle aanspraken. Marchiennes gaf echter wel een compensatie van twee schellingen aan de beide zonen van Gerardus. De rechtshandeling zelf zou van vóór 1157 dateren<sup>54</sup>. Uit dezelfde periode stamt ook een oorkonde van de bisschop van Terwaan en één van de aartsbisschop van Reims<sup>55</sup>. Beide oorkonden zijn ongedateerd maar

51. Warlop, *De Vlaamse adel*, dl. II, p. 473-479; De Hemptinne en Verhulst, ed., *Oorkonden*, dl. 2, bd 1, p. 331 noot 5 en 7. Gerardus II van Reninge komt voor van 1162 tot 1214 en was lange tijd schepen van Veurne-Ambacht.

52. De Hemptinne en Verhulst, ed., *Oorkonden*, p. 330-331 (nr. 212).

53. Delmaire, *L'histoire-polyptyque*, p. 22 en 28; Platelle, *Crime et châtement*, p. 165. Cf. R. Naz, *L'avouerie de l'abbaye de Marchiennes*, Parijs, 1924 (vooral p. 87-94).

54. De Hemptinne en Verhulst, ed., *Oorkonden*, dl. II, bd. 1, p. 331 noot 6.

55. ADN, 10H H 231/ 3682; A. Wauters, ed., *Analectes de diplomatique*, in: BCRH, 4e reeks, VII (1880) 352-353. (ADN, 10 H 231/ 3680).

moeten vóór de oorkonde, maar niet noodzakelijk vóór de rechtshandeling van de graaf gesitueerd worden<sup>56</sup>. De aartsbisschop had gepoogd zelf recht te spreken maar Gerardus was niet komen opdagen. Pas nadat Gerardus geëxcommuniceerd werd, zag hij zijn fout in en was hij bereid een schadevergoeding van 4 mark te betalen. Misschien was het bekomen van een (grotere) compensatie wel de aanvankelijke bedoeling van de heer van Reninge. Het gebruik om bij een gedwongen overdracht van een kerkelijk goed toch nog een compensatie te krijgen was vrij algemeen maar vaak gebonden aan één generatie. Misschien was Marchiennes dit ook overeengekomen met de achterleenman na het akkoord van 1135, maar hierover is verder niets bekend. Hoe dan ook de effectieve restitutie gebeurde waarschijnlijk via de wereldlijke rechtspraak.

Ondanks een bevestiging door graaf Filips van de Elzas van 26 april 1176<sup>57</sup>, slaagde Marchiennes er niet in haar aanspraken op het volle tiendgebied van Reninge helemaal rechtsgeldig te maken. Gerardus van Reninge bleef dwarsliggen. In 1191 werd een nieuw akkoord uitgewerkt dat voor Marchiennes een achteruitgang betekende<sup>58</sup>. De overeenkomst kwam mee tot stand door gravin Mathilde van Portugal, de weduwe van Filips van de Elzas, door wie ook een oorkonde werd uitgevaardigd op 25 maart 1191. De overeenkomst kreeg de goedkeuring van Willem van Bethune en zijn vrouw Mathilde, dame van Dendermonde, die blijkbaar nog steeds als leenheer werden beschouwd<sup>59</sup>. Marchiennes en Gerardus van Reninge kwamen het volgende overeen. Vooreerst bleef de volledige tiend van de

56. De bisschoppelijke oorkonde is wel van Milo I (1130-+15/7/1158 of 1159) maar Bled dateerde de oorkonde te vroeg (ca 1134: O. Bled, *Regestes des évêques de Thérouanne, 500-1553*, dl I, Saint-Omer, 1904, p.124 (nr. 541)). De oorkonde van Sanson, aartsbisschop van Reims is evenmin nauwkeurig te dateren. Ook hier is de dood van de oorkonder de terminus ante quem (21/9/1161).

57. A. Miraëus en J.F. Foppens, ed., *Opera diplomatica*. Leuven, 1723, p. 713. Heruitgegeven door A. Le Glay, ed., *Revue des Opera diplomatica de Miraëus, sur les titres reposant aux archives départementales du Nord à Lille*. Brussel, 1856, p. 67.

58. Verhulst, *Woesten*, p. 55-57.

59. Warlop, *De Vlaamse adel*, dl. II, p. 73-74.



nieuwe parochie Woesten in handen van Marchiennes<sup>60</sup>. De tienden van Reninge moesten echter in vijf gelijke delen verdeeld worden waarvan Marchiennes er drie zou krijgen en Gerardus en zijn opvolgers twee. Daarnaast werd nog een gedetailleerde lijst opgesteld van de kosten die beide partijen moesten dragen. De eventuele kosten van inning en van het dorsen van de oogst zouden volgens dezelfde verdeelsleutel geregeld worden. De tiendschuur van Marchiennes zou dienst blijven doen, maar nu voor beide partijen. Voor alle kosten die voor de schuur nodig zouden zijn, gold dezelfde regeling. Beiden zouden voldoende dorsers huren opdat tegen Lichtmis (2 februari) alle schoven gedorst zouden zijn. Als men het erover eens was dat de opbrengst te zamen zou verkocht worden, zou men pas daarna de gekregen som volgens hetzelfde principe verdelen. Indien Gerardus een deel van het zijne zou verkopen dan zou voor de koper dezelfde overeenkomst gelden. Het omgekeerde gold ook als Marchiennes een deel van haar part zou willen verkopen. Op 7 maart 1202 bevestigde graaf Boudewijn IX in een chirograaf dit akkoord<sup>61</sup>. Van de chirograaf zijn beide helften nog bewaard, één in het archief van Marchiennes, de ander in het archief van Voormezele. Dit laatste wijst er vermoedelijk op zoals Prevenier terecht opmerkte, dat Voormezele pas later dat deel van de heer van Reninge heeft verworven<sup>62</sup>. Andere sporen hierover ontbreken in het archief van Voormezele.

Waarom Marchiennes tenslotte toch bakzeil haalde en de heer van Reninge ook in rechte een deel van de tienden toekende, is niet geheel duidelijk. Waarschijnlijk was Marchiennes het lange gevecht moe en wou ze eindelijk een duurzame regeling. Marchiennes moest

60. Verhulst, *Woesten*, p. 55-57. Over Woesten moet hier verder niet uitgeweid worden. Dit komt immers uitgebreid aan bod in het bovenvermelde artikel. Misschien toch nog een opmerking in verband met de poging van Marchiennes om in Woesten een priorij met bidplaats op te richten (p. 54-55). Als Marchiennes dit effectief had gewild dan moest ze daarvoor in ieder geval de toestemming krijgen van het reguliere kapittel van Voormezele dat als patroon van Reninge in deze zaak niet gepasseerd kon worden. Ook van de nieuwe parochiekerk van Woesten zou Voormezele de patroon worden. De eventuele rol van de dorpsheer is in kerkelijke aangelegenheden als deze maar secundair.

61. W. Prevenier, ed., *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, dl. 2, Brussel, 1964, p. 397-400 (nr. 190).

62. Prevenier, ed., *Oorkonden*, p. 398 noot 1.

om genoegdoening te krijgen bij problemen rond de tienden steeds een beroep doen op het wereldlijke gezag en in een periode waarin nog heel veel tienden in lekenbezit waren, kon er wel eens sleet komen op het enthousiasme waarmee de graaf van Vlaanderen dit wou aanpakken<sup>63</sup>.

Het verhaal was echter nog niet ten einde. In 1238 verkocht Jan van Ieper, heer van Reninge en zijn vrouw Mathilde, burggravin van Saint-Omer<sup>64</sup> aan Marchiennes hun tiend liggend in Reninge en Woesten. Dit werd hen door de leenheer, Willem van Bethune, zoals blijkt uit twee oorkonden van maart 1238 n.s. toegestaan, omwille van de acute geldnood waarin ze zich bevonden<sup>65</sup>. Drie documenten van Jan van Ieper van april 1238 en twee van Petrus bisschop van Terwaan, respectievelijk van november 1238 en van 1238 (niet nader gedateerd) scheppen echter een afwijkend beeld. In tegenstelling tot de twee vorige documenten, die volledig pasten in de wereldlijke rechtspraak, dienden de vijf volgende documenten voor de afhandeling volgens kerkelijk recht. In deze documenten is geen sprake van verkoop, noch van de feodale hiërarchie. In een eerste document laten Jan van Ieper, heer van Reninge, en zijn vrouw weten dat ze hun tiend in Reninge en Woesten aan Marchiennes hadden overgedragen en dat zij de abdij zouden vergoeden voor de schade of kosten bij een eventuele usurpatie of betwisting van de tiend<sup>66</sup>. Bovendien moesten ze tijdens het oogsten in augustus in Reninge en Woesten op straffe van 60 schellingen plechtig afkondigen dat niemand behalve de verantwoordelijken van de abdij van Marchiennes de te innen opbrengst mocht vervoeren noch dat iemand deze opbrengst voor zonsopgang en na valavond van het veld mocht

63. Is het toeval dat in het hele dossier van de tienden van Reninge juist tijdens de periode van Filips van de Elzas geen enkel document tot stand is gekomen en dat tijdens diezelfde periode de heren van Reninge hun positie ogenschijnlijk konden versterken?

64. Warlop. *De Vlaamse adel*, dl. II, nr. 183. Het gaat over Jan II van Ieper, heer van Reninge die we ontmoeten tussen 1216 en 1261 (dan reeds gestorven). Gerardus II was zijn oom.

65. Namelijk een oorkonde van maart 1238 n.s. van de leenheer Willem van Bethune, die deze tiende zelf in leen hield van zijn broer Robrecht, voogd van Bethune (ADN 10 H 231/ 3689) en een oorkonde van de opperleenheer Thomas van Savoie, graaf van Vlaanderen (ADN 10 H 231/3688).

66. ADN. 10 H 231/ 3690.

verwijderen. In een tweede document<sup>67</sup> laten ze weten dat hun voorouders, als heren van Reninge, een tiend hadden geïsurpeerd en dat zij na voorlezing van twee oorkonden uit 1135<sup>68</sup>, waaruit bleek dat de tiend wel degelijk van Marchiennes was, deze hadden gerestitueerd<sup>69</sup>. Er werd nog bij verteld dat dit gebeurde om een excommunicatie te vermijden. In een derde schrijven, waarin bevestiging van het voorgaande werd gevraagd aan de aartsbisschop van Reims, werden beide vorige documenten gecombineerd. Hieruit blijkt maar al te goed dat het over dezelfde tiend gaat<sup>70</sup>.

Bisschop Petrus van Terwaan bevestigde in een oorkonde van 1238, eveneens na raadpleging van de twee oorkonden uit 1135, dat Marchiennes in het bezit was van twee derden van alle tienden in Reninge en dat Jan van Ieper en zijn vrouw derhalve geen recht hadden op de tiend<sup>71</sup>. Vermoedelijk ging het hier om de twee vijfden die in 1191 aan de heer van Voormezele werden toegekend. Opvallend is wel dat een simpele verkoop van een tiend, in de documenten uitgevaardigd of bedoeld voor de kerkelijke jurisdictie, werd omgevormd tot een restitutie gebeurd onder druk van een excommunicatie. Vermoedelijk was dit enkel om de vorm noodzakelijk en ging het wel degelijk om een verkoop. Het is vrij onwaarschijnlijk dat Jan van Ieper het document van 1191 waarbij zijn oom de iure over twee vijfden van de tienden in Reninge kon beschikken niet meer zou kennen en indien het nodig was geweest, te gebruiken.

Een laatste twist tussen leken en de abdij van Marchiennes werd in 1265 beslecht. Magister Hugo de Sengin, kanunnik van het Sint-Pieterskapittel van Rijsel deed op 16 juli uitspraak over het conflict dat Marchiennes had met Zeger van Belle, zoon van Boudewijn van Belle<sup>72</sup> over twee derden van een tiende op circa 52 razieren cijnsgrond in de broeken van Reninge. Hugo de Sengin raadpleegde de privile-

67. ADN, 10 H 231/ 3691.

68. Namelijk de oorkonde van Milo I en deze van Diederik van de Elzas respectievelijk van 18 augustus en 10 augustus 1135. Cf. supra, p. 13.

69. Van dit document is er ook een vidimus bewaard van bisschop Petrus van Terwaan van november 1238 (ADN, 10 H 231/ 3693).

70. ADN, 10 H 231/ 3692.

71. ADN, 10 H 231/ 3694.

72. Warlop, *De Vlaamse adel*, II, nr. 18bis. Zeger van Belle (Douxlieu) komt voor van mei 1262 en is gestorven vóór 1300.

ges van Marchiennes<sup>73</sup> en na consultatie van beide partijen, vonniste hij dat de twee derden van de tiend aan Marchiennes toekwamen. In augustus 1265 stemde Zeger van Belle met dit vonnis in<sup>74</sup>.

Uit het voorbeeld van Reninge blijkt hoe lastig kerkelijke instellingen het hadden hun verre bezittingen te conserveren. Ondanks het feit dat Marchiennes er in slaagde voldoende en betrouwbare privileges te bemachtigen had ze alle moeite om deze ook effectief te laten respecteren. Marchiennes kwam niet enkel van ver maar kwam in Reninge eigenlijk ook wat te laat. Op het moment dat Marchiennes werk maakte van de recuperatie van de tienden in Reninge waren de kaarten reeds geschud. Aan het deel van een andere religieuze instelling namelijk van het kapittel van Voormezele kon op dat moment niet meer geraakt worden. Aan de andere delen die in lekenhanden waren terecht gekomen en in het feodale circuit waren beland, geraakte men nog wel maar de tegenstand bleef levendig. De geschreven privileges, ondersteund door de kerkelijke rechtspraak, bleken enkel effectief wanneer ook de landsheer zich daarnaar richtte. Excommunicatie had steeds een tijdelijk effect maar kon zelden een definitieve kentering te weeg brengen. Het feodaal gewoonterecht waarop de dorpsheer zich baseerden hield bijzonder goed stand. Marchiennes had bovendien in de twaalfde eeuw zeker nog de tijdsgeest tegen. Pas in de dertiende eeuw zouden religieuze instellingen erin slagen massaal tienden te verwerven hoewel ook dit meestal door koop gebeurde. In die zin is de houding van de dorpsheer zeker te begrijpen. Tienden waren een belangrijke bron van inkomsten, en dit voor bijna de volledige Vlaamse adel. Als dan plots een verre abdij met een oorkonde die 250 jaar oud was, kwam aangelopen, terwijl de tiend al een aantal generaties door de familie werd opgestreken, dan is de misnoegdheid en het verzet van de plaatselijke heer best te begrijpen.

73. Met name de oorkonde van Diederik van de Elzas (10 augustus 1135), van pauselijk legaat Petrus Leonis (1124), van bisschop Jan van Waasten (1124-30), van bisschop Milo I (18 augustus 1135) en van bisschop Petrus (1238).

74. ADN, 10 H 231/ 3696 en 3697.